

DAGLIGT LIV I HELG OCH SÖCKEN

Vi nu levande, som kommit till den aldern, att vi väl minnas det senaste sekelskiftet och kanske ett par decennier dessförinnan, kunde väl under våra barndoms- och ungdomsar ej göra oss en föreställning om alla de framsteg och förändringar på snart sagt alla områden, som det innevarande århundradets första hälft skulle komma att bära i sitt sköte. Industrialismens genombrott och expansion liksom även övriga näringars, ej minst jordbrukets, utveckling och genomgripande omdaning, den elektriska energiens allt mer outhärliga användning, de förbättrade kommunikationerna länder och folk emellan genom telefon, radio, flyg och bilism, de stora landvinningar som gjorts framförallt inom de tekniska och medicinska vetenskapernas domäner, de sociala omvälvningarna av väldiga mått, detta och mycket annat ha vi äldre fått uppleva och hava all anledning att känna glädje och tillfredsställelse över. Men kanske vi ändå inför all denna utveckling till den enskildes bekvämlighet och trevnad ibland fråga oss, om förnöjsamhet och livsglädje också hållit jämna steg med förbättringarna på livsföringens alla områden.

Efter dessa reflexioner och med den nyss skisserade bilden av de senaste decenniernas stora omdaningsprocesser på skilda områden som bakgrund skall här följa några glimtar och hågkomster från dagligt liv i helg och söcken i Älvestad under förra seklet.

Först ett avsnitt ur en intervju, som en ortstidning för några år sedan ordnade med en gammal odalman, Per Adolf Andersson i Södra Tegneby, på hans 90-årsdag, och som ställer förhållandena, som han mindes dem från sin uppväxttid, i bjärt kontrast till förhållandena av i dag.

Den gamle berättar: "Min mor var en duktig gumma. Gården

här, där jag är född och uppväxt, är på omkring 30 tunnland, och den arealen har min mor till stor del odlat upp ensam. Min far var tyvärr inte alls så arbetsam av sig, så det blev mor som fick flåhackle, röja och bränna, medan vi småbarn sutto mellan röjhögarna som brunno, och det tyckte vi var roligt värre."

Då det var dagarna före jul som besöket hos jubilaren företogs, låg det nära till hands att fråga hur det var med julslakten på den tiden.

"Det var det roligaste vi hade. Slaktgrisarna jagades tills de stupade, innan de lades på slaktbänken, det var den enda bedövningsmetoden man använde. Man var inte så ömsint mot djuren på den tiden.

Efter jul började slagtröskningen. Lars Petter i Tagnetorp ansågs särskilt styv i att sköta slagan. Arbetet började redan vid 3-tiden på morgnarna och fortgick sedan till sent på kvällarna. Dagspenningen, 25, högst 50 öre, var minsann inte mycket för så lång och tungsam arbetsdag, jämfört med vad nutidens arbetare erhålla, men penningvärdet var ju också helt annat på den tiden. Jag minns, då jag sålde min första häst, sedan jag blivit egen bonde, att jag fick 22 kronor för den. Jag hade en riktigt bra oxe längre fram, som jag fick 45 kronor för då den såldes. På samma sätt var det med lönerna. Det var inga stora summor, som pigor och drängar hade att uppbära av sina hushönder. En piglön var vanligen 25 à 30 kronor och en dränglön 35 à 40 kronor, allt för år.

Det var helt andra förhållanden på den tiden inom alla områden. Så t. ex. lågo husbondefolk, pigor och drängar i samma rum. I köket var plats beredd för gässen, då de skulle ruva ägg, och jag minns hur arga pigorna ibland voro, för att gäsbalarna togo för stor plats i köket. Gåsskötseln var annars en god affär och omhuldades fördenskull ordentligt. Gässen såldes vanligen på torget i Motala, och det var vanligt, att man också saluförde smör och ägg därstädes varannan lördag. Det var fruntimrens göra att med byttor och korgar på huvudet vandra den två och en halv mil långa vägen till Motala med förnödenheterna. Särskilt var det en gumma ibyn, Kajsa i Fräsegår'n, som var

mycket skicklig att bära bördor på huvudet i likhet med kvinnorna i söderns län. Lugnt och säkert vandrade hon till Motala med sina förråd och kom hem mot kvällarna med lömda korgar eller byttor.

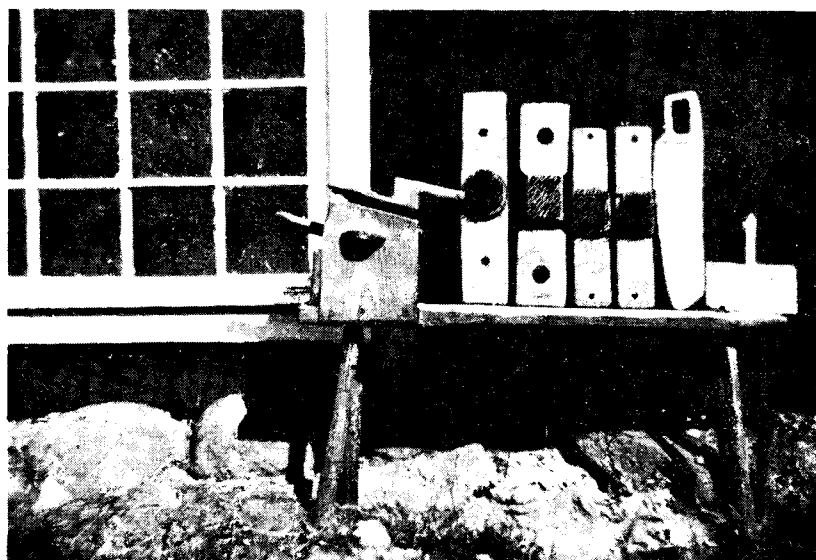
Ibland hade vi dåliga skördeår, än var det våtar, än torkår, som minskade skördarna. Särskilt minnes jag, hur vi det svåra torkåret 1868 bytte bort halmtaket på körhuset till folk från skogsbygden mot ved."

Så långt den gamle mannen om hans hågkomster från uppväxttiden. Någon skillnad, om än ej så stor, var det från min egen barndomstid på 1880-talet. Slagornas dunkande hördes då ej så mycket av, endast på smärre gårdar och framförallt från de små ställena i Drottninggatan kunde man få höra den taktfasta slagtröskningen på höstarna. En ny tid hade på detta område brutit in — oxtröskverken hade gjort sitt intåg. Även om dessas avverkningsprestationer voro mer än blygsamma i jämförelse med nuvarande tids moderna tröskmetoder, medförde de dock en avsevärd lättnad. Som ett belägg härför kan ett yttrande av en gammal bonde, Sven i Älvestads Västergård, om den nya epoken på tröskningens område återgivas, ett utlåtande, som länge levat kvar på folkets läppar nära nog som ett ordstäv: "De ä för märkvärdit va di här oxvårka driver, vi har trusket artan tunner på e vecke å ändå inte hållt när otte." Rätt mycket folk krävde dock tröskningen: en i ladan för att langa fram sädesneckerna, en för att "lösa opp", så en som matade, vanligen husbonden själv, en, oftast ett fruntimmer, som "to unna för tunna", ett par som "rysta" med hjälp av trätjugor, en eller ett par med halmen och slutligen ett par minderåriga, som hade det föga avundsvärda gjort att dag efter dag, vecka efter vecka, vandra runt, runt för att köra oxarna. Nedskrivaren av dessa hågkomster talar härvid av egen bitter erfarenhet. När den urtröskade "dräsen" var tillräckligt stor, tog vanningen vid, som kunde hålla på långt in på natten vid en fotogenlyktas sparsamma sken. I början fanns inte annat än en enkel kastvanna att tillgå, senare en förbättrad typ med skakande såll, s. k. Vallavanna.

Från den gamla slagan via oxtröskverk och ångverk fram till våra moderna skördetröskor har utvecklingen gått etappvis under en så pass kort tidsperiod, att vi äldre kunna överblicka densamma.

Om det tunga och så gott som uteslutande på manuell arbetskraft baserade lantbruket från förra seklets senare del och om dess lönsamhet vore mycket att förtälja. Beträffande lönsamheten var det främst naturprodukterna från jordbruket som fick utgöra lönen för mödorna. Penninginkomsterna voro ytterst blygsamma och utgifterna i paritet härmed. Från de små och föga produktiva kreatursbesättningarna blev det någon välkommen tillökning i budgeten genom en sparsam och duktig husmors "samkande" av smör, som kunde omvandlas till penningar på torget i Linköping eller Motala. Längre fram ordnade ett par danskar, Jensen i Klockrike och Gottlieb i Hälla, med uppsamlingsställena för mjölk, den förre vid Norra Tegneby och den sistnämnde vid Borringe Mellangård, dit mjölk från kringliggande gårdar fick lämnas, men, då mjölkpriset vanligen var 5 öre per liter, blev det inte så mycket i kassan för de små mjölkskvättar, som kunde avvaras till försäljning.

Av den skördade spannmålen, som ej åtgick för eget behov, såldes i regel ej något större parti på en gång, utan det blev att torga med några säckar då och då i Linköping eller Motala. Förmalningen av spannmålen skedde vid Näs kvarnar, när det gällde brödsäd, och för annan mald vid Vågforsen. En och annan kalv kunde också omvandlas till pengar hos en kalvuppköpare i närheten av Likstabacken. På senhösten slaktades vanligen ett större nötkreatur och en gris för det egna hushållets behov. Någon annan konserveringsmetod än nedsaltning och rökning var ej känd. Köttet till korvberedningen maldes ej som nu utan hackades i stora hoar och i dessa hackades också en god del av den skördade vitkålen till surkålsberedning. Den finfördelade kålen med ingredienser av salt och olika kryddor fylldes i en tunna för jäsning, och surkål blev sedan en ofta återkommande "supanmat" under vintern och långt in på våren. Oundgängligt nödvändiga saker, som ej kunde åstad-

Äldre redskap för ull- och linberedning

kommas på gården, såsom sill, salt och andra kryddor, kaffe m. m. ävensom en del husgeråd och redskap, som ej kunde tillverkas hemma, måste köpas, men utgiftsposterna härför måste, förklarligt nog, hålla sig inom mycket snäva gränser. Det väsentligaste som tarvades av livsmedel såsom bröd, kött, fläsk, mjölk och smör m. m. samt ull, lin, hudar och skinn för vidare beredning till kläder och skodon, hade man i regel köpandes från gården. Av korn bereddes malt, som sedan bryggdes till dricka, varom mera längre fram.

Först några ord om linberedningen. Det på gårdarna odlade linet måste genomgå en hel serie behandlingar för att slutligen bli till spånad och väv. Sedan det på hösten ryckts upp på växtplatsen, skulle det först repas, d. v. s. att knopparna med fröna skulle skiljas från halmen. Dette skedde i ett slags ganska klumpigt gjorda kammar med tänder av spetsiga järnpinnar. Därpå breddes den repade halmen ut på marken för rötning, och när det var klart med detta, samlades några av byborna en

vacker dag hos den, som kallat dem samman till "bråkning" av halmen. Detta tillgick så, att man i en stensatt "tohåla" gjorde upp eld, och ovanpå hålan breddes linhalmen ut på ett galler av stänger för att torkas, så att sådorna skulle bli tillräckligt sköra att kunna bråkas sönder. Arbetsfördelningen vid denna procedur var vanligen den, att karlarna tog den mera påfrestande bråkningen om hand vid var sin bråkningstol, under det att kvinnorna skötte underhållet av elden, torkningen över hålan och utdelning av lämpliga mängder av linhalmen till karlarna. Härmed var den delen av beredningen klarad. Nu återstod det ansvarsfullaste arbetet nämligen skäktningen, som försiggick inomhus vid särskilda skäktstolar, där det gällde att med ofta vackert snidade skäkteträn dels avlägsna från bråkningen kvarvarande sådor och dels avskilja kortare fibrer, s. k. blånor, som utgjorde en sämre kvalité och endast kunde användas till mindre fina linnevävnader. De långa tågor, som sedan återstod, knöts ihop till "dockor", varav spannns tåggarn till duktyger o. d. Det minst värdefulla, skäktefallet, tillvaratogs även för att spinnas till skäktegarn, som blev till grövre vävnader, framförallt säckväv.

Vid så gott som varje gård hölls ett antal får dels för ullens och köttets skull men också för att under försommaren hålla trädesskiftet rent från "örsle", för vilket de öppna dikena var riktiga härdar. Omedelbart före ullklippningen, vartill användes särskilt för ändamålet gjorda ullsaxar, skulle fåren tvättas, vilket skedde i stora byckar. Allt detta var i regel kvinnfolkens göra liksom även det fortsatta arbetet med kardning, spinning och vävning. Under hösten och vintern surrade spinnrockarna och dunkade vävstolarna för att till våren allt skulle vara färdigarbetat av linet och ullen. De färdigvävda tygerna, som voro avsedda till kostymer, sändes till beredning i staden, varvid för vissa tyger "stampning" ingick. Så en vacker dag hämtades sockenskräddaren och hans symaskin samt åtföljd av ett par tre gesäller, vilka sedan stannade tills allt det färdigberedda av kostymtyg och vadmal var upparbetat till kläder åt husets manliga medlemmar. Utom fri kost och logi under gästbesöket

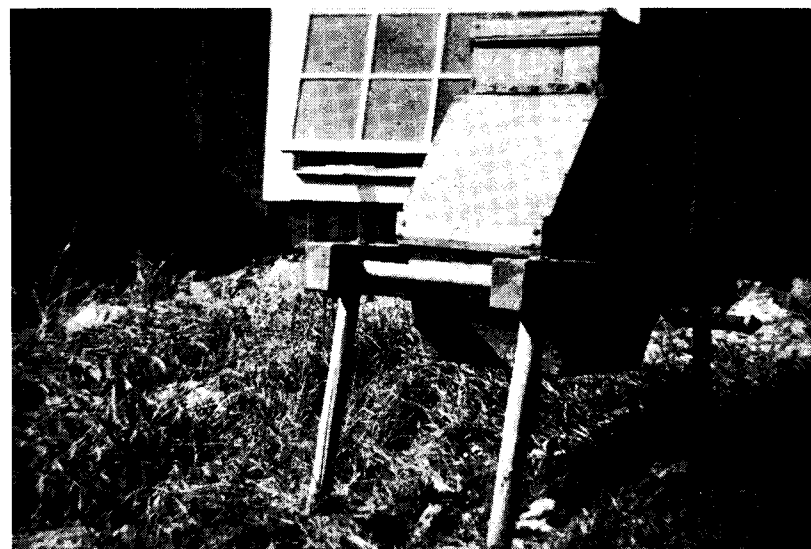
utgjorde den kontanta betalningen en obetydlighet i jämförelse med nuvarande arbetspriser. Liksom skraddaren under denna tid förde en ganska ambulerande tillvaro mellan gårdarna, så var det också med skomakare, sadelmakare och smed.

Skinnen efter de slaktade nötkreaturen sändes till garvning i Linköping, då däremot fårskinnen bereddes av en närboende fårskinnsgarvare.

Av de färdigberedda fårskinnen syddes präktiga och varma barskinnspälsar, korta för de yngre och långa s. k. smällpiskepälsar för gamlingar. Då pälsarna voro kantade med gult kalvskinn och försedda med blanka mässingsknappar, tyckte man sig smått uniformsklädd i den nya pälsen. Av de större kalvskinnen syddes förskinn, som hörde till vardagsdressen för både gammal och ung.

Även vid ett par andra tillfällen än linberedningen kom byns ungdom gärna tillsammans till inbördes hjälp såsom t. ex. efter den stora gässlakten på senhösten, då de välgödda gässen skulle plockas. Då satt ungdomen bänkad runt ett stort bykkr, och under skämt och glam skedde så plockningen. Även vid storbykarna höst och vår kommo granngårdarnas drängar och söner beskäftigt till bykgänge för att hjälpa till med det tyngre arbetet på kvällen, då man skulle "byka på". Det mest lockande var nog dock att få driva lite nojs och kanske en smula kurtis med ställets flickor, som hade bykningen om hand.

Några onödiga utgifter till öl eller läskedrycker förekom ej annat än vid gästabud och knappast då. Brygd av gott och kraftigt dricka skedde i hemmen och tillgick i stora drag på följande sätt och i följande ordning. Först lades korn till stöping för att gro, varefter det fick genomgå en torkningsprocedur i en torkria på brygghusvinden, dit erforderlig värme strömmade från brygghusugnen. Det på så sätt erhållna maltet blev sedan i mån av behov sönderkrossat i en handdriven maltkvarn. Vid själva brygden blev en lagom stor portion krossat malt kokt i brygghusbasen till en brun, sötaktig vört, som blev silad klar genom ren halm i en för ändamålet konstruerad tina och uppsamlad i en stor kopparkittel för jäsning, sedan den

Gammal potatiskvarn

ljumma vörten fått tillsats av jäst från föregående brygd. När sedan drickat efter något dygn var färdigjäst, blev det tappat på en drickstunna, varifrån det i mån av förbrukning tappades ur.

Ett årligen återkommande arbete på höstarna var potatisrivning för beredning av hushållens årsbehov av potatismjöl och -gryn. Rivningen skedde vanligen i en hela byn gemensamt ägd handdriven potatiskvarn, som fick ambulerar mellan byns gårdar. Efter rivningen blev stärkelsen urtvättad från moset i finmaskade såll över ett kar, däri stärkelsekornen så småningom sjönk till ett vitt bottenlager, som sedermera blev torkat och blekt i solen, varefter det blev mer eller mindre finfördelat till mjöl och gryn. Potatisgrynsvälling hade förr en framträdande plats på frukostmatsedeln.

Det dåtida lantbrukets primitiva redskap och arbetsmetoder skulle kräva en omständlig redogörelse. Här blott några få belysande antydningar härom. De egentliga jordbruksredskapen utgjordes av plog, som till övervägande del var gjord av trä,

samt ett slags årder, s. k. stångkrok, som fördes med en hand och var liksom plogen av träkonstruktion, vidare klys- och krokpinneharv och möjligen lite längre fram en s. k. myllkam, vidare slätsladd och trävält. Till räfsning användes en släp-räfsa, helt gjord av trä, och som till sin konstruktion och verkningssätt liknade vår tids smidiga släp-räfsor av järn. Sådd och skörd skedde uteslutande för hand. Höstsåden blev myllad med den ovannämnda stångkroken. Efter inbärgningen av höstsåden kom vanligen en eller ett par backstugugummor för att plocka ax och därigenom få lite tillskott till brödfödan.

Täckdikning förekom ytterst sparsamt och konstgödning ej alls, om man fränser råstampat benmjöl, som man köpte eller bytte sig till mot kreatursben i Husbyfjöl, och som användes till höstsådden.

På grund av de många öppna diken blev brukningen av jorden både besvärlig och föga effektiv, varför risken för missväxt isynnerhet under torkår var mycket större då än nu.

Efter dessa återblickar på det materiella livets gestaltning i vår socken under svunnen tid kanske också några ord om förhållanden av mera kulturell anstrykning kunde vara på sin plats.

Nyheter från omvärlden förmedlades längre tillbaka i tiden huvudsakligen genom kungörelserna från predikstolen, där man hölls underkunnig om nya lagar och författningar, om sockenstämmobeslut, om auktioner och mycket annat. Kanske de långt talrikare kyrkobesöken under gången tid än nu till en viss grad kan ha sin förklaring i intresset inte bara av att få lyssna till Guds ord utan även att få del av nyheter i form av kungörelser.

Längre fram började så småningom tidningar komma ut, visserligen bara två eller tre gånger i veckan och i mycket små format, men de utgjorde dock i all sin skröplighet betydelsefulla förmedlare av nyheter m. m. för dem, som ansågo sig ha råd att hålla sig med tidning. Ofta slog sig ett par grannar

ihop om gemensam tidning. En postlinje Berg—Skeppsås, som uppehölls med hästskjuts två gånger i veckan, avlämnade brev och tidningar bl. a. vid Älvestads skola, där närboende fick hämta posten hos kantor Johansson, som för sina besvär tog 3 öre per brev i lösen. Värdebrev och postpaket, i den mån sådana förekommo, fick man hämta i Skeppsås, där kantor Fingal Vidén var poststationsföreståndare. Av böcker i hemmen förekom i regel knappast andra än bibel, psalmbok och någon postilla samt av mera profan karaktär möjligen ett och annat skillingtryck.

Skolväsendet var, jämfört med nutida förhållanden, mer än bristfälligt. Ingen småskola som underlag, varför hemmen, så gott sig göra lät, själva eller med anlita hjälp nödgades bringa sina småttingar en någorlunda god färdighet i att ”stava och lägga ihop”, innan de började sin skolgång. Varannandagsläsning var här som annorstädes på landet den gängse skolformen. Kyrkskolan var huvudsakligen avsedd för gossar, flickorna fick sin undervisning i Emaus, där i min barndom en skänefödd lärarinna, mamsell Persson, förde spiran.

Kyrkskolan bestod av en sal utan särskilt avklädningsrum, varför åt ytterkläder och matsäckskorgar måste beredas plats i själva lärosalen. Skolinredningen utgjordes främst av några långbänkar, var och en rymmande 5 à 6 elever. Främst stod den s. k. sandbänken, där nybörjarna förr hade fått göra sina första försök att forma bokstäver i fin sand, kvarhållen av kantribbor runt den vågräta bänkskivan. Den användes dock under min skoltid ej för detta sitt ursprungliga ändamål. Vi hade griffeltavlor, framförallt till räkning och delvis även för skrivning. För välskrivning och ritning hade vi särskilda häften. Griffeltavlorna fingo vi hålla oss med själva liksom även griffellarna, vilket ju ej var alltför betungande, då tavlan, om man var aktsam om den, kunde räcka skoltiden ut, och griffellarna kostade 2 öre styck. Övrig inredning i skolsalen var, förutom kateder och svart tavla samt en liten kammarorgel, uppfällbara lämbord utefter västra väggen, där särskilt välskrivning i regel skedde, för att man skulle ha lite bättre arm-

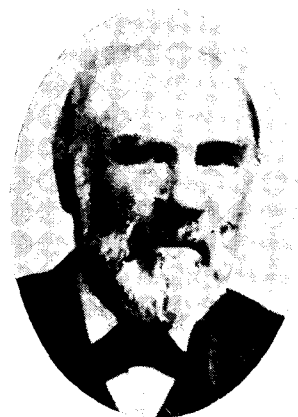

Gamla skolan vid kyrkan

bågsrum vid återgivandet av föreskriftens bokstäver än i de tränga långbänkarna. Ritning skedde efter den då allmänt gängse Stuhlmanska metoden, därvid det gällde att i rutade ritböcker återgiva en del rätlinjiga figurer, visserligen rätt dekorativa var för sig, men metoden var dock icke ägnad att väcka till liv några större konstnärliga ambitioner hos barnen. Till våra läsövningar hade vi folkskolans läsebok, för geografiundervisningen en globkarta och ett par kartor över Sverige, en av dem en s. k. blindkarta, på vilken det var rätt knepigt att orientera sig. Några träkuber för den första räkneundervisningen fullbordade utrustningen.

Under min skoltid hade den allmänt aktade och respektgivande kantor Johansson slutat som lärare, och under hela skoltiden hade jag och mina jämnåriga kamrater förmånen att stå under den mycket avhållne och skicklige lärarens, Oscar Rosenqvist, färla. Han hade kanske ej den disciplinära förmåga som hans företrädare, men han var så avhållen av oss skolbarn, att vi höllo oss tämligen i skinnet bara för att ej göra vår käre skolmästare ledsen. Trots de mer än primitiva

förhållanden varunder skolarbetet kunde bedrivas både vad lokal, utrustning och skolform beträffar, nådde vår lärare dock ett anmärkningsvärt gott resultat, dels beroende på hans skicklighet och nit som lärare, men också till en viss grad på att undervisningen ej var splittrad på så många ämnen utan koncentrerad på huvudämnena kristendom, räkning, skrivning och läsning. I dessa ämnen liksom i geografi, särskilt fäderneslandets, tror jag att vi utan att behövt skämmas allt för mycket skulle vågat uppta tävling med motsvarande klassers alumner i en nutida folkskola. Gymnastik, slöjd och hem-

Aug. Johansson

Oscar Rosenqvist

bygds-kunskap som särskilt ämne förekom ej alls och naturkunighet i mycket liten omfattning. Jag är viss om, att de ännu kvarlevande, som haft kantor Rosenqvist till lärare, med tacksamhet minnas honom som en god och skicklig handledare av vår undervisning och fostran.

Först år 1897 inrättades en särskild småskola. De första åren användes ett rum i den gamla fattigstugan för detta ändamål med bostad för lärarinnan i ett rum en trappa upp. År 1906 byggdes vid kyrkan ett nytt skolhus för folkskolans klasser och med bostadslägenhet för småskollärarinnan, medan småskolan blev inrymd i gamla skolan. Då vardagsläsning längre

fram blev införd, blev det nödvändigt med utökade skollokaler och så sattes igång med ett nytt skolbygge 1929. Den nya skolan fick ett mera centralt läge än den gamla på Studsbergs Norrgårds ägor i närheten av Likstabacken.

Kyrkibesöken var under denna tid både flitigare och mera regelbundna än vad förhållandet är nu. Varje gudstjänstdag skulle åtminstone några av familjens medlemmar och tjänare besöka kyrkan och delta i gudstjänsten. Minst en gång om året skulle de vuxna "gå till skrift", och vid sådana tillfällen kunde nattvardsgästerna fylla ett flertal "diskar". Av mina tidigaste besök i kyrkan har givetvis julottan etsat sig skarpt i minnet. Därutöver har jag särskilt starkt minne av kyrkibesök under kalla vintersöndagar. Åt prästens förkunelse fästes kanske inte så stor uppmärksamhet, men så mycket mer av att varje ord från hans mun tog synlig gestalt i en kraftig dimpust. Kyrkan var nämligen på den tiden oeldad, och det tålde vid att man var bra påpälsad för att ej frysa sig förärvad. Fruntimren på sin sida om mittgången hade sina "huckläe" att hålla huvudena varma med, och de äldre männen med mer eller mindre glesnat hår behöll sina skinnmössor på under gudstjänsten, vilket ej alls får fattas såsom någon vanvördnad mot heligt rum. Klockaren hade vantar med avklippta fingertoppar på för att kunna hålla fingrarna någorlunda rörliga under orgelspelet.

Av tjänstgörande präster från denna tid minnes jag den finlemmade, om en sirlig hovman påminnande kyrkoherden Alfred Moselius, vidare den barske och respektingivande komministern A. Ekdal, min konfirmationslärare, samt den blide och försynte vice pastorn, G. A. Dahl.

Pastor Ekdal, sedermera kyrkoherde i pastoratet, ansågs som en mycket god talare ej endast från predikstolen utan även i andra sammanhang. Han var för övrigt en i praktiska värv intresserad och väl förfaren man. För att kunna livnära sin stora familj på den lilla komministerlönen drev han själv lantbruket på sitt boställe och var i flera avseenden en föregångsman på sin tid som jordbrukare. I ett minnestal, som

hölls över honom vid prästmötet i stiftstaden 1912, förekom följande passus, erinrande om hans odlargärning: "den ökar Sveas land, som ökar Sveas jord."

Beträffande handel och köpenskap inom socknen är ej mycket att förtälja. Blott en enda handelsbod fanns, nämligen Likstabacken, och den årliga omsättningen där var det oaktat helt säkert av en mycket blygsam omfattning. Av ambulanderande handelsutövare kan nämnas Ägg-Lasse från Tuta i Normlösa socken, vars näringsfång, som bestod av ägguppköp, ju framgår av namnet, vidare Brö-Anners, som gick omkring i socknen och sålde vetebullar, skorpor och småbröd. Tidvis hade han en konkurrent i "Mårtorpegumma", som också gick omkring med sin brödkorg, men, då hennes besök i hemmen voro mera sporadiska och oregelbundna, hade Brö-Anners säkert den största omsättningen. Klä-Anna från Motala kom ett par gånger om året och sålde klädesvaror av olika slag, och däremellan kom en och annan gårdfarihandlare, bärande sitt varulager på ryggen i en stor låda, kvarhållen av remmar över axlarna.

Nöjen och förströelser för ungdomen var det klenst beställt med. Den enda form av tävling och sport jag minns var att kasta trill mellan tvenne lag på en tämligen jämn väg, varvid det gällde att sätta sådan fart på trillan, att den kunde bryta igenom motsidans försvarslinje, ty dit, där trillan stannade, skulle laget förflytta sig, och på så sätt böljade striden fram och åter, tills man tröttnade på leken. Andra tävlingar av skilda slag såsom att dra fingerkrok, bryta arm, krag- och livtag efter vissa bestämda regler förekom allt emellanåt, liksom kägelspel med hemmagjorda, tämligen klumpiga pjäser.

Av "offentliga nöjen" som på den tiden stod de unga till buds, var väl egentligen den årligen återkommande midsommardansen på en loge i Carlshof och "stormarken" i Skänninge höjdpunkterna i ungdomens nöjesliv på den tiden.

För oss barn var det största nöjet på midsommarfesten att för en medförd slant tillhandla sig en flaska lemonad från ett stånd eller en sirapsknäck eller annat gott som en gumma till-

handahöll, vidare att se på logdansen eller att få skratta åt "Stoll-Augusts" uppvisning i att "hoppa lax" och andra muntationer.

Skänninge stormarknad har ju sedan långliga tider och ända in i våra dagar haft en stor dragningskraft på kringliggande orters befolkning, särskilt dess ungdom. Nöjesanordningarna voro väl i stort sett desamma förr som nu, även om marknadslivet nu går mycket mera städat och ordentligt till än i min barndom, då fylleri och slagsmål hörde till oordningen för dagen.

Till sist några ord om sjukvårdsförhållandena i min hembygd under förra seklet. Liksom på andra berörda områden var också sjukvården då en helt annan än nu. De fåtaliga läkare som funnos anlätades endast i yttersta nödfall och knappast då. Det var gamla beprövade hemkurer, som fick tagas till vid förekommande sjukdomstillfällen. Så samlades under sommaren fläderblommor och kamomill, som torkades för att vid behov användas till dekokter, fläderteet framförallt som svett drivande medel. Avkok på frangulabark var också en vanlig husmedicin. För lokal yttre behandling som fördelande och smärtstillande medel användes omväxlande varma senaps-, smör- och terpentindukar. Mot magknip var några starkpepparkorn i brännvin ett ständigt återkommande universalmedel liksom också i vissa fall kamferbrännvin. Till det vanliga husapoteket hörde vidare Thielemans koleradroppar och Hoffmans droppar samt för magsyrebesvär Heyman Blocks salt, vars huvudbeståndsdel torde utgjorts av bicarbonat. Till bölder, särskilt den, förr så vanliga typen av fingerböld, som kallades "onväla", hade en gammal gumma i Försjö stor avsättning med sitt hemmagjorda pläster.

En annan Försjögumma hade ständigt ett litet förråd av blodiglar hemma, med vilka hon vid förefallande behov betjänade allmänheten. En mera effektiv form av blodavtappning utgjorde åderlåtning och koppning, som förr spelade en mycket stor roll som huskur, ej blott vid inträffande sjukdomsfall utan kanske lika mycket som en rent förebyggande åtgärd och

handhades vanligen av klockaren eller barnmorskan, som hade för ändamålet erforderliga instrument såsom snäppa, koppglas o. d. till hands. Att minst en gång om året regelbundet, helst vid nytändning, göra sig av med dåligt blod genom åderlåtning ansågs allmänt som en självklar förutsättning för hälsans bevarande.

Att dessa hemkurer i många fall kunde ha åsyftad effekt torde vara säkert, mera frågande kan man ställa sig till nytta av att använda voltakors, giktkejdor och giktringar samt längre fram de utpuffade elektriska bältena. Voltakorset, som skulle bäras i en sillessnodd på bröstet närmast kroppen, bestod av ett par korsformade metallbitar, den ene av koppar, den andra av zink, och emellan dem fasthölls en likaformad filtbit, som skulle vara indränkt med ättika före användandet. Priset på "undermedlet" var två kronor, och, då tillverkningskostnaden vid massproduktion på sin höjd kunde betinga en 10-öring, blev det en lönande affär för smarta tillverkare. Av mera mystisk art var en och annan "klok gubbes" praktik bl. a. med att "skära bort" ett förr ofta förekommande obehag i ögat, en nagelliknande förhårdnad eller missbildning på dess hornhinna. Åkomman kallades också rätt och slätt för "nageln i ögat." Den hemlighetsfulla kuren bestod däri, något som upptecknaren själv som barn en gång osedd fick bevittna, att den i trolldomsmysteriet invigde under frammumlandet av underliga besvärjelser skar spetor av en kvist av särskilt träslag, och kuren ansågs bota i de allra flesta fall.

Om läkarebesök över huvud taget var mycket sällsynta, var lasarettsvård ett nära nog okänt begrepp ända fram till slutet av förra seklet. Någon tandvård enligt nutida metoder var helt obefintlig. I Linköping verkade tandläkare Kock, men, då hans praktik till huvudsaklig del torde bestått i protesarbete, och klientelet mest utgjordes av mera förmöget folk, var tandläkarebesök mycket sällan förekommande. Det "överklassens njutningsmedel", som kolingen enligt Albert Engström kallade tandborsten, var ett så gott som okänt hygieniskt redskap i min barndom. Om vi, dåtidens barn och ung-

dom, ej behövde stifta bekantskap med tanddoktors nervpirrande borrh, så fick vi i stället gång på gång förnya bekantskapen med gamle kantor Johanssons tandnyckel, med vilken han drog ut skadade och värkande tänder om inte precis på löpande band så dock i varje fall allt för ofta, om man gör en jämförelse med vår tids rationella tandvård.

Visst var det en smula kusligt att ha huvudet som i ett skruvståd mellan kantorsfruns kraftiga händer, medan operatören gjorde sina förberedelser med att med en kniv lossa tandköttet från den utdömda tanden. Själva extraktionen var visserligen smärtsam nog, men den gick så fort i ett enda ryck, att man knappast hann med att ge hals, förrän allt var över. Om vid något tillfälle en flisa av käkbenet följde med av bara farten, det tog man inte så allvarligt.

Även när det gällde kreaturen var hjälpen vid sjukdomsfall eller vid mera svarartade förlossningar o. d. så gott som uteslutande lagd i händer på olärda, vilka dock genom långvariga praktiska erfarenheter på området i allmänhet lyckades bra med sin handräckning och sina kurer. Men även på detta område frodades en myckenhet av skrock och trolldomskonst, utövad av kloka gubbar och gummor.

TALSPRÅKET OCH DESS FÖRÄNDRING UNDER EN MANSÅLDER

Nivellering och likriktning äro företeelser, som man kan skönja inom snart sagt alla områden i vår tid. Detta gäller ej minst talspråket. Genom skolundervisning och allmän läskunnighet, litteratur, tidningar, radio m. m. elimineras undan för undan olikheter i dialekt och uttal.

Det talspråk, som isynnerhet allmogen här på orten använde för en mansålder sedan, var i mångt och mycket olika det nu gängse. En hel del ord och uttryck från den tiden har numera antingen helt fallit i glömska eller ersatts av modernare uttrycksmedel, och talspråket i sin helhet har blivit mer vårdat och omdanadt till större samstämmighet med rikssvenskans uttal.

Ett par för östgötaslätten i dess helhet karaktäristiska kännetecken på uttalet är först och främst det tjocka l-ljudet, som så gott som uteslutande förekommer efter konsonanterna b, f, g och k, ävensom framför mjukt g, j, k, m, p och v. I ordslut däremot växlar det på ett regellöst sätt med det mjuka l-et; så t. ex. heter det bal men tal, fel men stel, mil men kil, fiol men stol, kapsyl men syl, köl men öl o. s. v.

Så har vi det skorrande tungrots-r-et, som i sydligare landskap helt dominerar. Här förekommer det blott i följande tre fall: alltid i början av ord, vidare då det är långt, såväl inuti som i slutet av ord såsom t. ex. i orden abborre, större, märr, dörr o. s. v. och slutligen inuti sammansatta ord och efter vissa förstavelser t. ex. nosring, utredning, inrättning, beredskap, avrivning m. fl. I övrigt användes tungspets-r-et, som mer och mer synes inta det skorrande r-ets plats, särskilt då det gäller yngre personers uttal. Det öppna ä-ljudet, som förr allmänt fick ersätta a-ljudet bl. a. som slutvokal vid verbens in-

finitivformer (dansä, lekä, skrivä o. s. v.) ävensom allt emellanåt inuti ord, vanligast då i stället för o- och ö-ljud, såsom i orden bort, porter, törstig, först m. fl., gjorde traktens idiom bråkigt och fult. I en del ord blev det å-ljud i stället för a, exempelvis i ordet kallt; det spetsiga y-ljudet ersatte i bland ö såsom i orden mössa, tröska, bössa och löss. Dessa uttalsföreteelser äro dock numera, dess bättre, helt bortlagda åtminstone vad det yngre släktets talspråk beträffar.

Många ord och uttryck, som var allmänt gängse under förra seklet, äro nu, som ovan antytts, helt ur bruk. Som en liten provkarta på dylika språkblomster, som i uppvecklarens barndom var vanliga åtminstone bland äldre personer, följer här ett konstruerat språkavsnitt, där gamla uttryck och benämningar, som helt visst för vår tids ungdom kommer att te sig som ren "mesopotamiska", har fått trängas om utrymmet:

De ä källt å tjähmit i väret i da, å räss säm de ä, så kommer de en närsiling¹⁾. Rägskörda vart inte så avlier²⁾ i fjol a slär inte bra te ve trysken. Sist vi trask vart de inte stor dräse frå de vi åt dagle³⁾ på mäern te aftavarsdags. I märke to fajen å moja⁴⁾ en fartägel⁵⁾ förbi karrgårn⁶⁾ utåt ägera för te si, hurdant de va ätter regnet. I sunkera sto de glavatten. Kalle å ja, säm va me, skulle kampä hem. Kalle va gyktier å knartä på de värste han kunne på den julpie väjen. När han kom fram, va han så flåsmätter, så han kippä ätter ännen, men färst kom han i allä fall å va inte lite katier över dä. Hemkomnä, geck vi in i fäjset, där köna⁷⁾ sto å dröppjä⁸⁾. Vi ukte på oxa. De ä rediä oxä vi har, fråärn⁹⁾ ä över fjortan kvarter, teärn¹⁰⁾ trettan. Vi skulle körä i träet, säm ä fullt å örsle¹¹⁾. Kalle höllt i kroken, å ja körde. På hemväjen to vi me äss ett helt lass trärsel ätter en nerriven gärsgål. De vart så mycke, att vi knappt kunne välvetät¹²⁾ på vangen, de sto högt över rungera. Sen skulle vi huggä vejer te den nye gärsgårn. Kalles yx va bäl¹³⁾, så vi skulle slipä na. På rackerskap dro ja slipsten ånsors, men då ska ni si, att Kalle vart arger å knysträ me näven åt mej, å sen skuffte han te mej, så ja

tappte myssa. Härte dej¹⁴⁾, sa ja, å hur ja lanträ¹⁵⁾ me'n, så vart han goer igen, å så to vi varann i hånn på att vi skulle va sams, men äm e stunn va vi i gång igen me te feläs å käbbläs¹⁶⁾. På kvällen tyckte fajen, att vi vatt molvatä¹⁷⁾ te arbetä, å att de va väll¹⁸⁾, att träet hadde blitt så bra äppkört, å de vart vi inte lite hörkä¹⁹⁾ över. I mära ska vi sättä jolpra. Äm torsdä ä de vafferdan, då får vi ätä vaffler, å de tycker varsken Kalle eller ja illä äm.

Ordförklaringar: 1) Blåsiling på senvåren vid norsens lektid. 2) Bra. 3) Tidig ottefrukost. 4) Far och mor. 5) En rundtur. 6) Köksväxtlandet. 7) Korna. 8) Idissla. 9) Högeroxen. 10) Vänsteroxen. 11) Ogräs. 12) Kunna ta hand om det. 13) Slö. 14) Lugna dej. 15) Ta med lämpor. 16) Bråka med varandra. 17) Särskilt duktiga. 18) Bra. 19) Lite smått malliga.

SLUTORD

Härmed är den i flera avseenden ofullständiga sockenskildringen slutskriven. Kanske en och annan tidsbild från svunna år har lyckats fånga en smula intresse hos läsaren, kanske vissa avsnitt av det som skildrats väckt enbart löje eller på sin höjd en medlidsam tanke åt de människor, som fått kämpa en tung och mödosam kamp för det knappa dagliga brödet. Jag vill dock gärna hoppas att åtminstone någon velat se saken djupare än så och förnummit, att vi nu levande utgöra en länk i en oändlig kedja av slakten efter slakten, som gripa in i, och ha ett ouplösligt samband med varandra, och att det är ett omätligt rikt arv av andlig och materiell odling vi fått mottaga av våra fäder, och som vi under ansvar ha att förvalta. Se vi saken så, då betrakta vi ej längre med löje fädrens enkla livsföring eller hysa någon överlägsen medömkan med deras arbetsmetoder och tunga dagliga slit men ägna i stället gärna en tacksam tanke åt gångna slakten, som nu vila i sina grifter efter fullgjord livsgärning.

De hava plantat träden, som nu oss skugga ger,
de hava rest det tempel, vars gyllne kors vi ser
mot evighetens rymder visa vägen.